

**ULUSLARARASI KINALIZÂDE
AİLESİ SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER KİTABI**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
KINALIZADE FAMILY
PAPERS**

**ندوة عالمية لعائلة قتالي زاده
كتاب الندوة**

31 Mayıs 1-2 Haziran 2012

31 May-1-2 June 2012

2012/ 31-1-2 /مايو- يونيه /

Isparta / Türkiye / Turkey / التركية

2014 /كانون الاول , ديسمبر / Aralık / December

SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları

KINALIZADE’NİN NEFS TEORİSİ VE ERDEM ETİĞİ

Cafer Sadık YARAN*

Özet

Bu bildiride, Kınalızade’nin *Ahlak-ı Alai*’de üzerinde durduğu felsefi üçlü nefis teorisi (düşünme gücü, öfke gücü, arzu gücü) ve tasavvufi üçlü nefis teorisi (nefs-i emare, nefis-i levvame, nefis-i mutmaine) irdelenecek; sonra, bilhassa felsefi nefis anlayışına bağlı olarak geliştirilmiş olan 4 erdem ve 8 erdemsizlik listesi vurgulanacaktır. Bu kuramlar günümüzde de savunulmakta, listeler günümüzde de önem ve güncelliklerini korumaktadır. Bunlarla birlikte, bildirinin son kısmında üçlü nefis teorilerinin de, 4 ve 8’li erdem tablolarının da geliştirilmelerine yönelik önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kınalızade, nefis teorisi, erdem etiği

Absract

Kınalızade’s Theory of The Soul and Ethics of Virtue: A Re-Evaluation

In this paper, first of all, Kınalızade’s threefold division of the soul will be dealt with, both from the philosophical perspective and from the mystical point of view, which is also threefold in his book *Akhlaq-i Alaai*. Secondly, his four cardinal virtues and eight cardinal vices will be emphasized with reference to its philosophical sources. Thirdly, it will be pointed out that these theories of the soul and the lists of cardinal virtues and vices are still valid and have been defended by some writers. Finally, both the theory of the soul and also the virtue lists will be re-evaluated and put forward some interim proposals.

* Prof. Dr. O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi

Key words: Kınalızade, theory of the soul, ethics of virtue.

Başlıktan da anlaşıldığı üzere, bu bildiriye, Kınalızade'nin üçlü nefis teorisi ve dördü erdem tablosu ele alınacak, değerlendirilecek ve bu geleneğin geliştirilerek sürdürülebilmesi için yapılabilecek şeylere yönelik önerilerle bildiri tamamlanacaktır.

Bunlara geçmeden önce kısaca Kınalızadenin eserine olan saygı ve hayranlığımızı ve kendi şahsına olan sevgi ve hürmetimizi belirterek başlamak daha uygun olabilir. Şahsına olan içten sevgimiz kitabının farklı bölümlerinde dile getirdiği mütevazı ve açık yürekli ifadelerden kaynaklanıyor olsa gerektir. Eseri okunduğunda onun, büyük bir imparatorluğun güçlü bürokratlarından sayılabilecek bir alimde belki görülebilecek gurur ve kibirden uzak, gerçek bir ahlak adamı olduğu sezilebilmektedir. Ahlakçılığında da asla kendini yüksek ahlak sahibi gibi gösteren biri değil, aksine çok hoş ifadelerle bizlere haddini bilme dersi de veren bir yüce gönüllülüğe sahiptir. Onun eseri ve kendi ahlaki durumuyla ilgili ifadeleri belki de Süleymaniye külliyesini ortaya koyan Mimar Sinan'ın külliyesinin kenarına kendisi için yaptığı mütevazı türbeye benzetilebilir.

Bu söylediklerimizi iki alıntı ile desteklemekte mahzur yoksa, şunları okuyabiliriz. O, Ruhi Hastalıkların İlaçları kısmının başlarında şöyle der: “Her ne kadar tabip olarak fakir kendisi muhtelif hastalıklarla hasta ve çeşitli elemelerle ruhen muzdarip olup, hastanın hastaya tedavisi nadir ise de ümitten uzak değildir ki bu konuda yazacağımız şeylerle ya kendisine, ya başkasına ilaç ve mizaçta itidal meydana gele, büyük sevap ve güzel övgü nasip olup, Rahman olan Allah'ın rahmetine muvafık kılın!” (s. 168) İlahi aşk konusunu işlerken de benzer tevazuyu elden bırakmaz ve “fakirin bu gibi yüce makamlardan nasibi yoktur. Onun için bu husustaki açıklama ve beyanlarda isabetsizdir. Fakat ‘Kim bir kavme (topluluğa) benzerse o şahıs benzediklerinden sayılır’ zümresine yakın olmak ümidi ile bazı büyüklerin sözlerinin tercümesine cüret ettim” (2. Cilt, s. 151) der. Bunlar ve benzeri ifadeleri o muhtemelen tevazusundan söylemiş olsa da, gerçek durumu öyle olanların kendisine gönülden saygı ve sevgi, sempati ve empati duymasına neden olmaktadır. Durumun en azından bizim için böyle olduğunu belirttikten sonra, onun kitabına, *Ahlak-ı Alai*'deki nefis ve erdem teorilerine geçebiliriz.

Kınalızade'nin Felsefi Üçlü Kuvvet ve Nefs Teorisi

Kınalızade'nin ruh veya nefis anlayışı açıkça filozofların anlayışını yansıtır, onların tasniflerine dayanır. Onda, insan nefsi veya nefis-i natika ile ruh kavramları da aşağı yukarı aynı anlamda kullanılır. Kendisi de açıkça belirtir ki, “Filozofların nefis-i natika dediklerine Din dilinde ‘ruh’ derler”. (s. 45-46) Ona göre, “ruh filozoflarca üç şeye denir:

1. Nebati ruh,
2. Hayvani ruh,
3. İnsani ruh.” (s. 52)

Nebati ruhun kuvvetlerini bir tarafa bırakıp, hayvani ruha geçerse, bu ruhun iki ana kuvveti vardır. Bunlar da:

- “1. Kuvvet-i müdrike (Kavrayan kuvvet),
2. Kuvvet-i muharrike (Hareket ettiren kuvvet).”

Bunların her birinin de iki alt kısmı vardır. Kuvvet-i müdrikenin kısımları:

- 1.a. Zahiri hisler (Dış duyular)
- 1.b. Batni hisler (İç duyular). (s. 58)

Ahlakla daha bağlantılı yerlerde kuvvet-i müdrikenin kısımlarını şu şekilde de ifade eder:

- 1.a. Nazari kuvvet
1. b. Ameli kuvvet (s. 94)

Kuvvet-i muharrike de iki kısımdır yahut onun da iki alt kuvveti vardır; onlar da şu ikisidir:

- 2.a. Şehvi kuvvet
- 2.b. Gazap kuvveti (s. 60)

Hayvani ruhun da üstünde insani ruha geçildiğinde görülür ki, “İnsan ruhuna mahsus iki kuvvet vardır ki bu, sair hayvanlarda yoktur. Ve bu iki kuvvet sebebiyle insanın hayvanlardan üstünlüğü anlaşılır.” Bu iki kuvvet şunlardır:

- “1. Kuvvet-i alime (Bilme ve öğrenme kuvveti),
2. Kuvvet-i amile (Yapma-icra kuvveti)”. (s. 62) Bunların da ikişer kısımları veya alt kuvveti vardır. Kuvvet-i alimenin kısımları şunlardır:

- 1.a. Teorik ahlak yönünden alim olan kuvvet (akl-ı ilmi).
- 1.b. Pratik ahlak yönünden alim olan kuvvet (akl-ı ameli). (s. 62)

Kuvvet-i amilenin de iki kısmı vardır. Bunlar, hayvani kuvvetten bahsedilirken sözü edilen kuvvet-i muharrikenin kısımlarıyla aynı olan şu iki kuvvettir:

- 2.a. Şehvi kuvvet
- 2.b. Gazap kuvveti. (s. 64)

Kınalızade, daha sonra bu ayrıntılı tasnifleri, ahlak açısından önemli görülen üç temel kuvvet veya üç temel nefis türüne dönüştürür.

Ona göre, “insanda üç kuvvet vardır ki, buna üç nefis dahi tabir edilir.” Bu üç kuvvet veya nefis şunlardır:

- “1. Temyiz ve idrak kuvvetinin mebdeî olan nefis-i melekidir.
2. Makam, üstünlük, tasallut, intikam ve gazab kuvvetlerinin mebdeîdir ki, buna nefis-i seb’i denir.

3. İştihâ veren lezzetlere sürükleyen; yeme, içme ve cinsiyet gibi hususlara meyletmeye vasita olan nefis-i behimidir.” (Kınalızade, 95; krş. 64)

Bu üç kuvvet daha basitçe belirtildiğinde, bilindiği üzere, şu üç kuvvettir:

1. Nutk/Düşünme kuvveti/gücü (sadece insana ait olan özelliktir). Buna nefis-i meleki denir.

2. Gazap/öfke kuvveti/gücü (hayvanlarla ortaktır). Buna nefsi seb'i denir.
3. Şehvet/arzu kuvveti/gücü (hayvanlarla ortaktır). Buna nefsi behimi denir.

Ona göre, bunlardan ilki olan düşünme kuvveti (nutk) tam anlamıyla olumlu bir kuvvettir. Nutk'tan gaye, "akılla bilinen şeyleri anlayan, kuvvete ve fikir yürütüp tedbir düşünmeye iktidarı olan, güzel ahlak ve işleri, kötü ve çirkin olanlarından ayırt etmeye güç sahibi olmaktır. Bu özellik insanda Allah'ı tanıyıp, kemal sıfatlarını kavramaya, varlık silsilesinde olan mücerret akılları, temiz ruhları, gezegenleri, yıldızları, tek ve birleşik unsurları ufuklar ve ruhlarda dercedilmiş olan apaçık ayetleri ve parlak delilleri bilmeye vesile olur. ..." (s. 76, 77) İkinci ve üçüncü kuvvetler ise, ona göre, olumlu kuvvetler sayılmazlar; zira hem hayvanlarla ortak kuvvetlerdir, hem de onlardan biriyle "fani ve yok olucu lezzetler elde edilir" diğeriyle de "musallat olma, kahır ve intikam gibi hususlar"a ulaşılır. Bunlar ise "insan ruhu için olgunluk değildir." (s. 77) Her şeye rağmen son ikisi arasında bir derece farkı da yok değildir. Üçü birden değerlendirildiğinde ona göre, en üstünü düşünme kuvveti veya nefsi meleki, ortası gazap kuvveti veya nefsi seb'i, en aşağısı da şehvet kuvveti veya nefsi behimidir. (s. 86)

Onun bu şekildeki felsefi nefsi veya ruh görüşünü değerlendirmeye geçmeden önce, kısaca da, tasavvufi nefsi veya ruh anlayışını görelim.

Kınalızade'nin Tasavvufi Üçlü Nefs Teorisi

Kınalızade, filozofların görüşü olarak belirttiği yukarda özetlenen görüşlerin devamında ve yine filozofların yorumlarına değinmeye devam ettiği yerlerin arasında, daha ziyade mutasavvıfların nefsi veya ruh görüşü olarak bilinen nefisler tasnifinin üçlü bir versiyonunu sunar. Bunu sunarken, "Kur'an-ı azimde bu nefislere işaret edilmiş" diyerek onları hem Kur'an ile irtibatlı görür hem de filozofların az yukarda değindiğimiz üçlü tasnifi ile aynı hiyerarşik sıralamaya tekabül ettiğini belirtir. Bu tasnif ve onlarla ilgili görüşlerinin özeti şöyledir:

1. "Nefs-i Emmare: Daima kötülüğü, fuhşu, şehvet ve heva peşinde koşmayı teşvik eder ve bunda ısrar eder.
2. Nefs-i Levvame: Bazan isteklerinin peşinde gidip sonra pişmanlık duyarak kendini kınar.
3. Nefs-i Mutmainne: Nefsani ve şeytani tahriklerden necat ve halas bulmuştur. Bu gurupta olanlar hayır ve salah üzere karar kalmış ve itminan bulmuşlardır. Bunlar güzel ahlakı elde etmeye ve Salih amelleri işlemeye devamlıdırlar." (s. 87)

Çok çok açık bir biçimde belirtmese de onun, felsefecilerin üçlü nefsi tasnifi ile o öyle belirtmese de bizim mutasavvıfların üçlü tasnifi diyebileceğimiz tasnif arasında şöyle bir eşitlik veya en azından yakınlık gördüğü (s. 86-87) anlaşılacaktır:

1. En üstte olan nefsi: Düşünme gücü ile bağlantılı olan Nefs-i meleki ile Nefs-i mutmainne

2. Ortada olan nefis: Öfke gücü ile bağlantılı olan Nefs-i seb'i ile Nefs-i levvame
3. En altta olan nefis: Arzu gücü ile bağlantılı olan Nefs-i behimi ile Nefs-i emmare

Böylece Kınalızade, felsefi literatürdeki çeşitli nefis tasniflerini genel olarak bilinen üçe indirgediği gibi tasavvufta bilinen tasnifi de üçe indirgeyip, sonra ikisini de birleştirmiştir. Böylece, ister felsefe açısından bakılsın ister tasavvuf açısından bakılsın, ona göre üç tür güç/kuvvet veya nefis ortaya çıkmaktadır. Bunların da biri iyi, diğerleri kendi aralarında derece farkı olmakla birlikte kötüdür. Bu durum, onun yer verdiği klasik benzetmelerden de anlaşılabilir. Nefisleri temsil etmek üzere yapılan iki farklı benzemeden birine göre:

1. En üstte olan düşünme gücü, nefis-i meleki veya nefis-i mutmaine, meleğe benzer.
2. Ortada olan öfke gücü, nefis-i seb'i veya nefis-i levvame, köpeğe benzer.
3. En altta olan arzu gücü, nefis-i behimi veya nefis-i emmare, domuza benzer.

Bir diğer benzetmeye göre ise,

1. En üstte olan düşünme gücü, nefis-i meleki veya nefis-i mutmaine, ava giden insana benzer.
2. Ortada olan öfke gücü, nefis-i seb'i veya nefis-i levvame, avcının bindiği ata benzer.
3. En altta olan arzu gücü, nefis-i behimi veya nefis-i emmare, avcının köpeğine benzer.

Demek ki iyice özetlendiğinde, Kınalızade'ye göre, ahlaki açıdan insanda üç temel güç, kuvvet veya nefis vardır; ve bunlarla ilgili de iki net değer yargısı vardır: Güçlerden birincisi olan düşünme gücü ve onun emrindeki nefis iyi, öteki ikisi olan arzu gücü ve öfke gücü ve onlarla ilgili nefisler de kötüdür. Biraz ileride, hem bu güçleri hem de onlarla ilgili değerler meselesini irdelemeye çalışacağız.

Kınalızade'nin Erdem ve Erdemsizlik Listeleri

Kınalızade 4 temel erdeme geçerken, nefsin kuvvetlerine tekrar değinir ve 4 erdeme uygun düşecek şekilde 4 kuvvetten bahseder; bunların ilk ikisi kuvvet-i müdrikenin, sonraki ikisi de kuvvet-i muharrikenin kuvvetleridir:

1. Nazari kuvvet
2. Ameli kuvvet
3. Şehvet kuvveti
4. Gazap kuvveti

Bu kuvvetlerin her birinin güzel huyla bezenmesi ve itidal üzere işler yapmasından, kendilerine özgü 4 temel erdem ortaya çıkar:

1. Hikmet
2. Adalet
3. İffet
4. Şecaat

Bu faziletler itidali temsil ederler; adalet hariç bunların uç noktalarından da reziletler veya erdemsizlikler ortaya çıkar; bunların birincisi ifrat (fazlalık), ikincisi tefrit (azlık)tan doğan erdemsizliklerdir:

1. Hikmetin ifrat ve tefritleri: Cerbeze ve beladet
2. Adaletin ifrat ve tefriti yok, zıddı vardır: Cevr: zulüm
3. İffetin ifrat ve tefriti: Fücür ve humud
4. Şecaatin ifrat ve tefriti: tehevvür ve korkaklık. (s. 94)

Kınalızade, nefsin kuvvetleri, tasnifleri, kavramsallaştırmaları konusunda farklı kaynakların etkisini gösteren ve yukarıda da görüldüğü üzere tam bir netlik ve aynılık arzuetmeyen tasniflerden sonra, nihayetinde bunları bütün bu tasniflerin kaynağı olan Eflatun'daki aslına uygun bir biçimde ve sıradüzeninde özetler. Buna göre, insanda üç kuvvet veya üç nefis vardır:

1. Temyiz ve idrak kuvvetinin mebdei olan nefis-i meleki.
2. Gazab kuvvetlerinin mebdei olan nefis-i seb'i.
3. Yeme, içme ve cinsiyet, yahut şehvet kuvvetlerinin mebdei olan nefis-i behimi.(s. 95; 152-156; 167-170)

Yukarıda gördüğümüz üzere bazı yerlerde üç kuvvetten bahseden Kınalızade, burada fikrin kaynağını belirtmese de 3 kuvvet meselesini açıkça söyleyerek şöyle devam eder. "Faziletin asılları da bu üç kuvvete göre üçtür." Ve buradaki tasnifte, yukarıdaki gibi adaleti ikinci sıraya değil, iffeti üçüncü sıraya koymaz; Eflatun'un üç toplumsal sınıf kuramından dolayı yaptığı sınıflamaya uygun bir biçimde yapar: Buna göre, erdemlerin erdemsizliklerin nihai tasnifi şu son şekli alır:

1. Hikmet (ifratı cerbeze, tefriti beladet)
2. Şecaat (ifratı tehevvür, tefriti cebn/korkaklık)
3. İffet (ifratı fücür, tefriti humut)
4. Adalet (ifrat ve tefriti yok, zıddı zulüm. Onun adalet tanımı veya tanımını da, yine Eflatun'un kine benzer şekilde, yani yukarıdaki üç faziletin bir şahısta toplamından ibaret. "Bu üçünün tamamına adalet derler." (s. 95-96)

Her ne kadar yukarıda dört temel erdemin ifrat ve tefritinden çıkan sekiz erdemsizlikten bahsedilse ve kitapta esas itibarıyla bu üçlü sisteme uyulsa da, o ikili denebilecek sisteme de kısaca yer verir. Buna göre her bir erdemin bir ifratı bir de tefriti değil, bunun yerine her bir erdemin bir zıddından bahsedilir. İfrat ve tefritin değil zıddının esas alındığı tasnife göre, erdemler ve onların zıtları olan erdemsizlikler tablosu şöyledir:

1. Hikmetin zıddı cehalet,
2. Şecaatın zıddı korkaklık
3. İffetin zıddı iffetsizlik,
4. Adaletin zıddı zulümdür. (s. 123)

Kınalızade'ye göre, çocuğa ahlak eğitimi verilirken de, bu üç kuvvet dikkate alınarak eğitim verilmeli; "İlkönce şehvet kuvvetinin fazileti olan iffete, ikinci olarak gazap kuvvetinin fazileti olan şecaata, üçüncü olarak temyiz ve idrak

kuvvetinin fazileti olan hikmete yönelmelidir. ... Bu üçü kazanılınca bunlardan doğacak en büyük fazilet de adalettir.” (s. 155-56)

Bu faziletler bir kez kazanıldıktan sonra onları korumak için de, faziletli kişilerle dostluk kurmak, faziletli kişilerin meclis ve sohbetlerinde bulunmak (s. 156), güzel amel ve faziletli davranışları sergilemede ısrarcı olup asla ihmalkar ve tembel davranmamak (s.159), bu arada istemeyerek bir günah işlemek durumunda kalmışsa tövbe etmek ve nefesine büyük ibadetler yükleyerek terbiye yoluna girmek (s. 163), faziletlerinden dolayı övülür ve methedilirse asla gurur, kibir ve büyükleme gibi duygulara kapılmamak gerekir (s. 166).

Kınalızade’ye göre, başlangıçta varsa veya sonradan ortaya çıkmışsa ruhi, ahlaki hastalıkların ilacı da yine nefsin üç gücü teorisine ve reziletlerin ifrat ve tefrit oldukları ilkesine göre yapılır. Bir cümleyle belirtildiğinde, tedavi konusunda alimlerin ve filozofların yolu, zıddı ile tedavi yolu, kognitif terapi denilebilecek şekilde ifrat ve tefritin zararlarını hastaya bildirme ve bilinçlendirme yolu, sabırlı olması ve tekrar tekrar idman yapmasını tavsiye ve telkin etme yolu gibi yöntemler iken, mürşitlerin yolu da zikir ve zikirle meşguliyet yoludur (s. 167-327).

Kınalızade’nin Nefs Teorisi ve Erdem Listelerinin Güncelliği

Kınalızade’nin de bir halkasını oluşturduğu erdem etiği veya fazilet ahlaki geleneği bu gün de güncelliğini ve geçerliliğini sürdürmektedir. Ödev etiği ve faydacı etik gibi modern etik kuramların etkisiyle erdem etiği ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda bir süre gözden düşmüş veya göz ardı edilmişse de, 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren felsefe dünyasında yeniden önemli savunucular bulmuştur. Dini düşünce dünyasında ise bilhassa Kant’çı etkinin belli bir süre orada da egemenliğine rağmen hiçbir zaman tam olarak ihmal edilmediği bir gerçektir. Gerek Hıristiyan ve özellikle Katolik ahlakında gerek İslam ahlakında dört temel erdem listesi ahlak literatüründe yer almayı sürdürmüştür. Bugün de bunlar üzerinde durmaya ve bu geleneği sürdürmeye fazlasıyla değer. Çünkü erdem etiği muhtemelen en eski, en kadim ahlaki gelenek, en yaygın etik kuramdır. Bununla birlikte, onun geleneksel ve hatta kalıcı değerini takdir etmek onu olduğu gibi sürdürmek anlamına gelmemekte, aksine onu elden geldiğince yenilemeyi ve mümkünse geliştirmeyi gerektirmektedir. Bu niyetle ve bu sınırlar içinde bazı geçici düşünme önerilerinde bulunmakta mahsur yoksa kısaca şunlardan bahsedilebilir.

Nefs Teorisi ve Erdem Listelerinin Geliştirilmelerine Yönelik Öneriler

Nefsin üç gücü veya kuvveti teorisi olan düşünme gücü, gazap gücü ve şehvet gücü tasnifi, kelimeleri bugünkü dile çevirip, öfke gücü, arzu gücü vb. dediğimizde bile günümüzde kullanılan psikolojik veya ruhsal güçler kategorizasyonuna pek uymamaktadır. Günümüzde yaygın kullanım, düşünce gücü ve duygu gücü ayrımıdır ve bunlara ilaveten de belki irade gücünden, bazen vicdandan, ve benzeri bahsedilmektedir. Ama özellikle öfke gücü, Freud’un saldırganlık dürtüsüne yakınlığından bahsedilebilecek olması da paranteze alınırsa, belki de kimse tarafından öyle başlı başına üç büyük temel gücümüzden biri, hatta ikinci sıradaki olarak görülmemekte, muhtemelen duygu gücümüzün aşırılığının ve

irade gücümüzün zayıflığının tezahürlerinden sadece biri olarak değerlendirilebilmektedir.

Zaten bu üçlü tasnif, bilindiği üzere, Eflatun kaynaklıdır; ve o da bunu psikoloji veya antropoloji araştırmaları ve analizlerinden ziyade sosyoloji ve siyaset analizlerinden hareketle, üç sınıflı toplum yapısına uygunluk ve destek sağlamak için geliştirmiştir. Ama daha sonrakiler, onun üç sınıflı toplum ve devlet ideolojisi veya ütopyasını benimsemezken, her nedense, bunun hatırına geliştirdiği üçlü nefis teorisini savunmayı sürdürmüşlerdir. Oysa bunda ısrar etmeye gerek yoktur; üç sınıflı toplum teorisi nasıl yetersizse ve hatta yararsızsa, üç kuvvetli nefis teorisi de aşağı yukarı öyledir ve dolayısıyla yerine yenileri aranmalı ve konulmalıdır.

Bize göre, ahlak açısından bakıldığında, felsefi veya tasavvufi üçlü kuvvet veya nefis teorileri yerine, kökenini Kur'an'dan – daha doğrusu, özellikle Şems suresi 8'den – veya “kendini tanı”ma deneyiminden aldığı söylenebilecek olan, ikili bir nefis/ruh/benlik/insan-doğası kuramı çok daha doğru ve ahlak eğitimi açısından etkili gözükmektedir. En sade bir dille ifade edilmek istendiğinde, bize göre sadece iki tür nefis, daha doğrusu, tek bir nefsin iki farklı yönde gücü yahut eğilimi vardır; bunları ahlakın iki temel değeri ile ifade etmek mümkün ve yeterlidir:

1. *Kötülük gücü* (eski deyimlere benzetirsek, *kuvvet-i şerriyye*, veya benzer başka ifadelerle, *kuvve-i şeytaniyye*, *kuvve-i nefsanıyye*)
2. *İyilik gücü* (*kuvvet-i hayriyye*, veya benzer başka ifadelerle, *kuvve-i rahmaniye*, *kuvve-i vicdaniyye*)

Belli bir yaşa gelmiş olup, kendi içine yönelip bakmayı bilen herkes, filozof, mutasavvıf, psikolog vb. olmaya gereksinim duymaksızın, içinde iki farklı yöne dönük eğilimin de olduğunu görebilir. Kendi ahlaki durumundan çok memnun olanlar bile bazen içinden geçenler veya yaptıkları karşısında daha sağduyulu bir biçimde düşünebildiği zaman rahatsızlık veya pişmanlık duyar. Genellikle kötülük işleyen insanlarda da zaman zaman iyilik yapma isteği ve hatta eylemine rastlanır. Elbette, acıktığımız zaman makul ölçülerde yemek yemek, insanlarla bir arada yaşamak ve benzeri gibi yaptığımız birçok eylem de ahlaki açıdan bu ikisi arasında kalır; yani özel anlamda ahlaki iyilik veya kötülükle alakası yoktur. Fakat, birçok ruhsal halimizin ve ötekini ilgilendiren eylemimizin bazen çok net ve güçlü bazense daha belirsiz ve güçsüz bir biçimde iyilik ve kötülükle nitelendirilebilecek durumda oldukları aşikardır.

Bu iki temel eğilimin, her insanda bulunduğunu söylemek, herkeste tam olarak eşit olduğunu söylemek değildir. Elbette bazı insanlarda kötülük eğilimi, bazılarında ise iyilik eğilimi daha baskın, bazılarında ise her ikisi daha birbirine yakın olabilir. Ama sonuçta az veya çok her insanda her iki potansiyel, her iki eğilim veya güç de vardır; ve bunlar yaşam koşulları ve eğitim gibi dış şartlarla şu veya bu yönde güçlenmiş bir biçimde ya da nispeten karmaşık bir biçimde varlıklarını sürdürürler.

Bu karşıt güçlerin veya eğilimlerin aynı insan içinde varlıklarını sürdürmeleri, her insanın içinde sürekli devam eden yıpratıcı bir çatışma ve mücadele halinde oldukları anlamına da gelmez. Ama her ikisi de varlıklarını

sürdürdüklerine göre, kendi güçleri veya zayıflıkları oranında insan üzerinde etkilerini sürdürmeye çalıştıkları bir gerçektir. İki tarafın gücü birbirine daha yakın olduğunda daha yoğun bir iç çatışma yaşanacakken, güçlerden birinin daha baskın hale gelmesi çatışmanın şiddetini ve sıklığını düşürür. Bu durum her iki taraf için de geçerli olmakla birlikte ahlak açısından arzu edilen elbette iyilik gücünün kötülük gücüne galip gelmesidir.

Zaten ahlakın rolü de asıl itibarıyla burada başlar. Nitekim ahlak, her şeyden önce, insanın içindeki kötülük eğilimlerinin minimuma indirilmesi, iyilik eğilimlerininse maksimuma çıkarılması çabasına yönelik bir değerler sistemidir. Ahlakın tesiri de, her insandaki bu ortak ikili yapıdan hareketle mutlaka az veya çok fayda sağlarken, her insandaki derece farklılığından dolayı da, tesir bakımından veya harcanacak zaman bakımından farklılık gösterir. Az çok farklılık gözükmesine rağmen, tüm insanlara yönelik ahlaki çaba da genel olarak ikidir. Bunlar, erdem etiği geleneğini dikkate aldığımızda, fazilet ve rezilet; faydacı etiği dikkate aldığımızda, faydalılık ve zararlılık; ödev etiğini dikkate aldığımızda ise, ödev uygunluk ve ödev uygun olmayıştır. Ahlakta görülen bu ikili yapı, din veya dini ahlakta da benzer bir ikilik arzeder. Orada da, ikili bir biçimde, sevap ve günah, helal ve haram, cennet ve cehennem vardır (tabii bunların arasındakileri görmezden gelmemek koşuluyla). Felsefi veya dini yahut genel anlamda ahlakın insanda gerçekleştirmek istediği hal ve eylemler esas itibarıyla iki ise, bu durum, insanda dikkate alınması gereken ahlaki güçler veya eğilimlerin ve onların egemenliğine göre adlandırılmış nefis tiplerinin de temel de iki olarak görülmesinin daha doğru ve daha yararlı olduğu anlamına gelir. Bunlar da, en gündelik dille ve en genel anlamıyla söylemek gerekirse, kötülük eğilimleri ve gücü ile iyilik eğilimleri ve gücüdür.

Kötülük eğilimleri ve gücü ile iyilik eğilimleri ve gücüne tek kelimelik kavramlarla işaret edilebilse çok daha kolay ve iyi olurdu. Bu açıdan bakıldığında, Kınalızade ve seleflerinin dilinde yoksa veya net bir biçimde gözüküyorsa da günümüz dillerinde ve Türkçesinde kullanılan çok net ve çok güzel bir kavram vardır. Bilindiği üzere bu, vicdan kavramıdır. Dolayısıyla, iyilik eğilimi ve/veya gücüne tek kelimeyle vicdan demek mümkün ve bu kavramı geliştirip güçlendirmek yararlıdır, yükümlülüktür.

Kötülük eğilimi ve/veya gücü için benzer uygunluk ve yaygınlıkta tek kelime bulmak kolay gözükmemektedir. İlk etapta akla, nefis ve şeytan kavramları gelmektedir; ama bunların ikisinin de sorunlu olduğu yönler ortaya çıkmaktadır. Zira, kötülük eğilimlerinin genel adı olarak nefis tabirinin kullanılması sadece tasavvufi çevrelerde anlaşılabilen bir sınırlılığa mahkumdur. Şeytan kavramı da daha ziyade insandan apayrı bir ontolojik varlık ve kişi olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, insanın içindeki kötülük eğilimleri ve güçlerini tek kelimeyle ifade etmek en azından Türkçede şimdilik çok kolay gözükmemektedir.

Bununla birlikte, hem kavram arayışı hem de üç değil iki boyutlu nefis anlayışının daha uygun olduğunun gerekçesi veya temeli olarak Kur'an'a, özellikle Şems suresindeki birkaç ayete bakmakta yarar vardır.

Kur'an'da, insan nefsinin iki temel eğilimi olduğu şu ayette belirtilir:

“Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona *kötülük duygusunu* ve *takvasını* (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır.” (Şems/91: 7-10)

Bu ayet, görüldüğü üzere, tam da nefis ile ilgilidir; ve nefse iki zıt eğilimin ilham edildiğini, potansiyel olarak yerleştirildiğini, eğilim ve güç olarak verildiğini belirtmektedir. Bunlar şu ikisidir:

1. *Fücur* yahut kötülük duygusu/eğilimi/yeteneği/gücü
2. *Takva* yahut kötülükten sakınma/iyi-olma/iyilik-yapma eğilimi/yeteneği/gücü

Bu ayete göre, içimizdeki güçleri üç değil ikiye ayırmak esastır. Zaten insan veya insan doğası ile ilgili başka ayetlerde de iki uç nokta kendini gösterir: “Ahsen-i takvim” ve “esfel-i safilin”. Şems suresindeki bu dört kısa ayet, nefsin doğasını ve güçlerini de, dolayısıyla metaetiğin en temel sorunlarından birini de, normatif etiğin temel sorunlarından nasıl ahlaklı olmanın cevabını da vermektedir. Ama bizi burada asıl ilgilendiren birinci kısımdır ve ona göre nefsin iki temel eğilimi olduğu anlaşılmaktadır. Bu temel eğilimlerden birinin insan içinde ötekine galip gelmesi durumunda nefsi bunlara göre isimlendireceksek, bu durumda da nefsi, yukarıda filozoflardan veya sufilerden hareketle Kınalızade'nin değindiği (nefs-i meleki, nefis-i seb'i, nefis-i behimi; veya nefis-i emmare, nefis-i levvame, nefis-i mutmaine gibi) üçlü nefis guruplamaları ve nitelemeleri yerine, Şems suresindeki terimleri kullanarak şu ikili guruplamayı, nitelemeyi veya kavramlaştırmayı da düşünebiliriz gibi gözükmektedir:

1. Nefs-i fücuri (veya nefis-i fücuriyye)
2. Nefs-i takvai (veya nefis-i takvaiyye)

Nefs-i fücuri, ahlakî konularda fücur yahut kötülük eğilimlerinin ve gücünün insanın içine ve eylemlerine hakim olduğu nefis/benlik, nefis-i takvai de insanın içine ve eylemlerine iyilik eğilimleri ve güçlerinin yahut tek kelimeyle vicdanın hakim olduğu nefis/benlik demektir. Ahlakın veya ahlak eğitiminin görevi de, ayette belirtildiği üzere, nefsin fücur (sadece aşırı şehvet değil her tür kötülük) eğilimleri ve gücünü arındırıp temizlemek, bunun karşısında takva veya iyilik eğilimleri ve gücünü de insanın içine ve dışına daha hakim kılmaktır.

Şimdi nefis ve güçleri ile ilgili bu geçici, yani tartışmaya ve değiştirilmeye açık önerilerden sonra, çok kısaca bu ikili güçlerin arındırılacağı reziletler/erdemsizlikler ve faziletler/erdemler listesine de Kınalızade'nin Eflatuncu geleneğinden farklı önerilerde bulunabilir. Başka bir deyişle, Eflatuncu üç güç ve onlarla ilgili (üç artı bir) dört erdem olan, hikmet, şecaat, iffet ve adalet dörtlüsü ve sıralaması yerine daha farklı, bir bakıma daha İslami bir liste ve daha farklı bir sıralama önerilebilir. Temel güçler ikili olduğuna göre, erdemleri de, ifrat-tefritten doğan üçlü yapı yerine, erdem ve zıddı şeklinde ikili olarak ele almak buna daha uygun düşecektir. Kur'an'dan kaynak alarak örneğin Nahl 90. Ayet, veya Mümtahine 8. Ayet dikkate alındığında, iki en temel erdem/fazilet, kendi sıralamaları içinde ortaya çıkmaktadır:

1. Adalet (hakkaniyet, doğruluk, dürüstlük, vs.)
2. İyilik (ihسان, iyilik-yaparlık, yardımseverlik, infak, cömertlik, fedakarlık, sevgi, vs.)

Ve tabii, kaçınılacak olan en temel kötülükler de bunların zıtlarıdır:

1. Zulüm, (cinayet, işkence, şiddet, adaletsizlik, haksızlık, merhametsizlik, vs.)
2. Kötülük, (hırsızlık, yolsuzluk, iffetsizlik, namussuzluk, bozgunculuk, vs.)

Bunların elbette sıralaması da önemlidir; ve önce gelen iyilik ve kötülük gurupları arasında, öncelikli olan, kötülük yapmamak, yani erdemlerin zıtlarından arınmak ve kaçınmaktır. Erdemlere geldiğimizde de, öncelikli olan adalettir. Adalet, dördüncü ve hatta ikinci sırada değil, en başta gelmelidir. En evrensel ve en zorunlu olan odur. İyilikyaparlık ondan sonra gelir. Ama iyilikyaparlık, adaletten daha üstün bir düzeyi gösterir ve deyim yerindeyse daha merkezidir. Bunların üstünde de sevgi gibi başka erdemlerden bahsedilebilir olsa da, en temel erdemlerin bu ikisi olduğunda ve Eflatuncu erdemler esas itibarıyla toplumsal sınıflarla (hikmet yöneticiler, cesaret askerler, vb) bağlantılıyken, adalet ve iyiliğin/ihsanın herkesi gerçek anlamda ilgilendiren ve herkesin hakikaten güç yetirebileceği temel erdemler olduğunu söylemek mümkündür.

Ama sonuçta, bu söylediğimiz önerimsi düşünceler ve değerlendirmeler asla Kınalızade'ye, eserine veya büyüklüğüne hanel getirmek için değil, onun büyük geleneğine küçük bir katkıda bulunulabilir mi acaba ekseninde iyi niyetli düşüncelerdir. Yoksa Kınalızade'nin eserinin İslam ahlakına ve ahlak felsefesine katkısının büyüklüğü karşısında hürmetle eğilmekten, o büyük ahlak geleneğine ait olmanın gururu ve güveni içinde yaşamının sağladığı mutluluk ve memnuniyetten, ve samimi bir öneri olarak Isparta başta olmak üzere ülkemizin büyük şehirleri ve üniversitelerinde Kınalızade Ahlak Araştırma ve Uygulama Merkezleri veya Enstitüleri kurulması gerektiğini önermekten başka ne söyleyebiliriz?

Kaynaklar

Kınalızade, Ali Efendi, (t.y.), *Ahlak-ı Alai, Ahlak İlmi*, baskıya hazırlayan: Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser.

Kınalızade, Ali Efendi, (t.y.), *Ahlak-ı Alai, Devlet ve Aile Ahlakı*, baskıya hazırlayan: Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser.